

Een slecht bekende plant aan de noordoostgrens van haar areaal: Geoord helmkruid (*Scrophularia auriculata* L.) in Nederland

E.J. Weeda (Stichting FLORON, Postbus 9514, 2300 RA Leiden)

A poorly recognized species at its northeastern distribution limit: *Scrophularia auriculata* L. in the Netherlands

In the Netherlands *Scrophularia auriculata* is only common in the south of Limburg; in the remaining part of the country it is mainly a river companion. The distribution map (Fig. 1) is exclusively based on herbarium specimens. Because the species has often been confused with other *Scrophularia* species, a request is made to collect more specimens in order to adjust the distribution pattern of *S. auriculata*.

Geoord helmkruid (*Scrophularia auriculata*) behoort tot de plantesoorten die bij inventarisaties vermoedelijk vaak ten onrechte worden aangestreept. Voor wie deze plant in de loop van het jaar op een bepaalde plek observeert, is zij een onmiskenbare verschijning, met haar forse overwinterende bladrozetten, haar nogal donker groene tint, haar omstreeks de langste dag beginnende bloei en haar grotendeels bruinachtig-donkerrode bloemen.^{1 2} Maar wie toevallig ergens een plant ontmoet, die onder minder gunstige omstandigheden is opgegroeid of na een maaibeurt opnieuw uitgelopen is, kan in verwarring komen. Om zekerheid over de determinatie te krijgen is het nodig een bloem te openen en het staminodium te bekijken, het lepelvormige schubje op de overgang van de keel naar de bovenlip van de bloemkroon. Bij Geoord helmkruid is dit vrijwel cirkelvormig, bij het nauw verwante Gevleugeld helmkruid (*S. umbrosa*) twee- à driemaal zo breed als lang en dikwijls enigszins hartvormig (zie de afbeeldingen in Heukels' Flora van Nederland³). Verder wijst de aanwezigheid van bladoortjes op Geoord helmkruid, dat hieraan zijn huidige Nederlandse zowel als wetenschappelijke naam ontleent; maar ook planten van deze soort met louter ongeoorde bladeren komen voor.

Determinatieproblemen zijn echter niet de enige oorzaak waardoor een plant ten onrechte wordt opgegeven. Een bijkomende bron van verwarring is dat in de Nederlandse Flora's bij een aantal van de desbetreffende soorten lange tijd is gesuggereerd dat ze (vrij) algemeen voorkwamen, terwijl ze in werkelijkheid in aanzienlijke delen van het land ontbreken en slechts in bepaalde streken gewone verschijningen zijn. Dit geldt onder meer voor Blauwe waterereprijs (*Veronica anagallis-aquatica*), Ruw vergeet-mij-nietje (*Myosotis ramosissima*), Padderus (*Juncus subnodulosus*), Groot streepzaad (*Crepis biennis*) en ook voor Geoord helmkruid.⁴

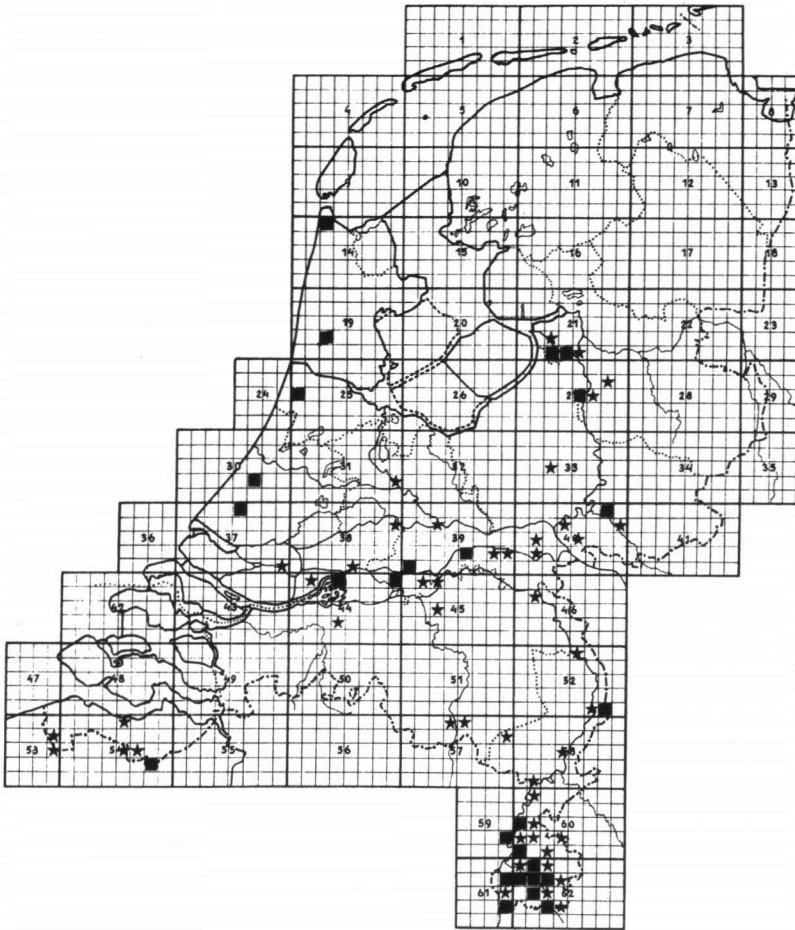

Fig. 1. Verspreidingskaart van Geoord helmkruid (*Scrophularia auriculata*) op basis van herbariummateriaal. ■ = atlasblok waar de soort sinds 1950 is verzameld; ★ = atlasblok waar de soort alleen vóór 1950 is verzameld.

Voor het derde deel van de Atlas van de Nederlandse Flora⁵ is het Nederlandse *Scrophularia*-materiaal gerevideerd door R. W. J. M. van der Ham. Op basis van zijn lijsten met vindplaatsen is het verspreidingskaartje (Fig. 1) samengesteld, dat uitsluitend op herbariummateriaal gebaseerd is. Geoord helmkruid blijkt in ons land alleen in Zuid-Limburg frequent voor te komen. Langs de grote rivieren zijn ook nogal wat vondsten gedaan, maar algemeen is de plant hier stellig niet. Buiten Zuid-Limburg en de rivierdalen is deze soort alleen met zekerheid bekend uit het Dommelgebied bij Valkenswaard, uit Zeeuwsch-Vlaanderen en van enige verspreide plekken in het Hollandse kustgebied. Sommige geïsoleerd liggende vindplaatsen zijn al sinds lang bekend, zoals de nog steeds bestaande, tamelijk rijke groeiplaats bij Overveen, waar Geoord helmkruid al in 1881 voor afbeelding in de Flora Batava werd verzameld.⁶

Het verspreidingsbeeld van Geoord helmkruid is duidelijk dat van een stroomdalplant. Binnen deze categorie vormt de soort een uitzondering doordat zij een westelijk areaal heeft: het Atlasgebied, de Azoren en West-Europa, oostwaarts tot Italië en het Rijndal, noordwaarts tot Schotland.² In Nederland loopt de noordoostelijke areaalgrens door het dal van de Gelderse IJssel. Geoord helmkruid, dat met forse rozetten van opgerichte bladeren overwintert, blijkt gebonden aan gebieden met milde winters. Vanaf Noordoost-Nederland oostwaarts is het voor deze plant 's winters blijkbaar te koud. Daarentegen heeft Gevleugeld helmkruid, dat met kleinere, vlak uitgespreide rozetten overwintert, juist een overwegend oostelijke verspreiding.² Het is in Nederland minder zeldzaam dan Geoord helmkruid, behalve in Limburg, waar het slechts sporadisch schijnt voor te komen. Vermoedelijk wordt het zelden ten onrechte aangestreept: goed ontwikkelde, zonder vochtgebrek opgegroeide planten zijn vaak al van een afstand te herkennen aan hun bleekgroene tint, die aan witte kool of Moesdistel (*Cirsium oleraceum*) herinnert en bij andere Helmkruiden nooit voorkomt. Wel komen dikwijls donkerder gekleurde exemplaren van Gevleugeld helmkruid voor; daardoor zullen eerder planten van Gevleugeld voor Geoord helmkruid worden aangezien, dan dat het omgekeerde gebeurt.

Verzoek: Graag ontvangen we herbariummateriaal van *Scrophularia auriculata* uit gebieden waar haar voorkomen onvoldoende bekend is, dat wil zeggen van buiten Zuid-Limburg. Aangezien het formaat van de planten problemen met de verzending kan geven, verzoeken wij verzamelaars de exemplaren in te leveren bij de coördinator van hun FLORON-district.

1. E. Savelsbergh, 1976. Zur Unterscheidung von *Scrophularia auriculata* L. und *Scrophularia umbrosa* Dum. Gött. Fl. Rundbr. 10: 4-8.
2. H. Meusel & G. Mörchen, 1977. Zur ökogeografischen und morphologischen Differenzierung einiger *Scrophularia*-Arten. Flora 166: 1-20.
3. R. van der Meijden, 1990. Heukels' Flora van Nederland, ed. 21. Groningen.
4. S.J. van Ooststroom, 1956. Heukels-Van Ooststroom, Flora van Nederland, ed. 14. Groningen.
5. R. van der Meijden, C.L. Plate & E.J. Weeda, 1989. Atlas van de Nederlandse Flora 3. Leiden.
6. F.W. van Eeden, 1885. *Scrophularia balbisii* Hornem. Flora Batava 17, pl. 1293. Leiden.